

DIMÉNY ATTILA

A DUALIZMUS KORI POLGÁRI MAGÁNÉPÜLETEK ÉS BÉRHÁZAK KÉZDIVÁSÁRHELYEN

Kézdivásárhely sajátos településszerkezetéről, ennek fejlődéséről és ezen belül épített örökségéről több tanulmány jelent meg az elmúlt évek során, melyek fontos információt nyújtanak a város múltja iránt érdeklődő kutatóknak. Többek között Incze László helytörténeti kutatásai, Pál Judit városfejlesztési vizsgálatai, Olasz Gabriella, valamint Dobolyi Annamária műemléki és művészettörténeti szempontok alapján megjelent tanulmányai Kézdivásárhely jobb megismerését teszik lehetővé (Incze 2012; Pál 2003; Olasz 1998; Dobolyi 2007, 2011).

Kézdivásárhely főterének látványos arculatváltozása az 1867-es ki-egyeződést követően ment végbe, ugyanis ekkor építették át a piactérre néző épületek zömét, melyek napjainkban is a város egyik turisztikai vonzerjét képezik. Az előbbi szerzők kutatási eredményeit is felhasználva, egy korábbi tanulmányomban Kézdivásárhely 19–20. századi térhasználata kapcsán a publikus térben elhelyezkedő közintézményi ingatlanokról és közösségi épületekről írtam (Dimény 2011: 69–108). Jelen tanulmányban ennek kiegészítéseként a kézdivásárhelyi polgári magánépületek és bérházak időbeli megjelenését vizsgálom.

A kézdivásárhelyi magánépületek építési idejére és az építetőkre vonatkozóan még viszonylag kevés adat áll a kutató rendelkezésére. Elsősorban a telexkönyvek nyújthatnának hasznos információkat, de ezek kutatása még nem lehetséges, így írott forrásként csak a magán irattárakból és gyűjteményekből előkerülő szűkös információkra támaszkodhatunk, ill. az intézményes keretek között történt építkezések esetében az erre vonatkozó jegyzőkönyvek tájékoztattak a kutatásban. Sokat segít azonban az a régi szokás, hogy az új házak építésével kapcsolatos adatokat bevésték a mestergerendákba, ami az építés évén kívül legtöbbször az építetők nevét is megőrizte. Azonban a 19. század első felében épített kő- és téglaházakban már nem volt helye a mestergerendának, de némelyiknél ezeket az információkat (évszám és monogram formájában) megtaláljuk az épület

homlokzatán, a kovácsoltvas tornácon vagy a pincék mélyén lapuló kőtáblákra vésve. Az alábbiakban elsősorban ezekre a forrásokra támaszkodva mutatom be Kézdivásárhely polgári építkezésének időbeli kialakulását egészen az első világháború kezdetéig.

A közösségi épületekkel szemben a magánszférában látványos fejlődés történt. Kézdivásárhely lakosságának gazdasági erejét igazolja az, hogy a város háromnegyed részét elpusztító 1834-es tűzvész után viszonylag rövid idő alatt újjáépítették a várost. Az 1834 előtti időkben többnyire itt is falusias faházak voltak általánosan elterjedve, melyekről képet alkothatunk a város északi részén és a Kantában fellelhető épületek alapján. Ezekhez viszonyítva a piactér körül lakó jómódú polgárok már akkor is nagyobb és emeletes házakkal rendelkeztek. Erre példa a főtér északkeleti szögletében (a 8. udvartér bejárata) ma is álló emeletes épület, melyet a 19. század első évtizedeiben építettek.

A tűzvész utáni újjáépítések során sok mindent gyökeresen átalakítottak, de a korábban készített, kőből rakott, nagyméretű boltíves pincéket megtartották, s azok alapján napjainkban is következtetni lehet a korábbi épületek méreteire. Az 1860-as évek végén Orbán Balázs által közzétett Bicsérdy J. rajzon még látható, hogy milyen volt az újrāépített piactér nyugati oldala (Orbán 1869: 106). Egy ehhez hasonló ábrázolás látható a Kézdivásárhelyen *szabadalmazott polgári csizmadia társulat* 1870-es évek végén nyomtatott felszabadulási okmányának fejlécében is (ILCMi). A Bicsérdy-rajzon a Cserey-féle fogadó és a mellette álló Szócs család tulajdonát képező épület kivételével a teljes nyugati oldal látható. A csizmadia okmányon csak a templomtól jobbra levő négy épület tűnik fel, viszont az annival több, hogy a főtér déli oldalán húzódó épületekből is látszik még három.

A rajzokon a református templomhoz közel egymás mellett két *csapott tetejű*, a szász vidékre jellemző egyemeletes téglapépület látható, mellettük pedig egy tornácos emeletes ház is állt. Habár ezeket a 20. század első éveiben átépítették, viszont néhány hasonló épület túlélte a dualizmus kori építkezési hullámot. Ilyen a főtér északnyugati kijáratánál, a Kantába vezető út bal oldalán napjainkban is álló két egymás melletti emeletes épület, valamint a piactér délkeleti kijáratánál, a mai Függetlenség utca bal oldalán elhelyezkedő ház. Ezekhez sokban hasonlító, emelet nélküli épületek ma is találhatóak a piactérről északkelet irányba kivezető Apafi utcában, ill. a Kovács-szerben.¹ Az 1970-es években városzerte többféle megtalálhatók voltak az ilyen típusú, zsindefődedűsű, földszintes faházak, azonban a város korszerűsítése során nagy részüket elbontották (ILCMF: F.12.98, F.12.3). Mivel a település északi részeit már nem érte el a tűz, az is elképzelhető, hogy a város jómódú- és középosztálya már 1834 előtt is ilyen típusú házakban lakott. A 18–19. század fordulóján azonban még nem lehetett sok kőépület a városban, ugyanis az akkori református anyakönyvekben mindössze két kőépületben lakó személyre utaló bejegyzést találtam. Elsőként 1765-ben Kovács Kelemen, majd 1826-ban Jantsó József neve után jegyezték be azt, hogy *kőházi* (SÁL 1734–1845: fond 105/612). Valószínűbbnek tartom tehát, hogy az emeletes kőépületek közvetlen a tüzeset előtt, ill. után épültek. Ezt igazolja az is, hogy a piactér északi oldalán, ahol a tűz nem pusztított, a 19. század végén még földszintes faházak álltak.

Az említett rajzokon látható emeletes épületek már teljes egészében téglából készültek, azonban a földszintes házak még többnyire fa épületek voltak. A tornácos házak esetében az emeleti lakótérbe az épület falához kívülről erősített, nyitott falépcsőkön keresztül lehetett feljutni. A földszinti helyiségekben, a bejáratok fölött olvasható feliratok alapján, üzletek működtek. Az említett épülettípusokban az a közös, hogy a pincék vasajtókkal elzárt lejáratai közvetlenül az utca szintjéről nyíltak. A pincék 3–4 méteres

1 Az Apafi utcában több épület Nagy Ferenc szeszgyáros és leszármazottainak tulajdona volt. Az utca végén ma is áll a szeszgyár épülete, mellette pedig, a boltíves kőkapu mögött, a csapott tetejű kúriaszzerű épület látható.

belmagassága néhány földszintes épületnél embermagasságú kőalapot eredményezett, ami a ház emeletes hatását keltette. Ezt némelyiknél a tornác, ill. későbbi kovácsoltvas erkély is kihangsúlyozta. A pincék utcaszint fölé emelkedése miatt többnyire két-három lépcsőfok segítségével lehetett bejutni a házakba és az üzlethelyiségekbe, melyek a későbbi nagyméretű átépítések után is megmaradtak.

Kézdivásárhely belvárosában napjainkban elsősorban a dualizmus korában épített házak vannak többségben. A piacteret többnyire a nagypolgári házak sora veszi körül, melyek a főterre vezető közeli főutcákban is folytatódnak, de elszörtan az udvarterekben is találunk belőlük. A korszerű épületek emelését Kézdivásárhely elöljárói már a 19. század 60-as éveitől szorgalmazták, ugyanis az udvarterek lakóházainak és gazdasági épületeinek zsúfoltsága tűzveszélyes, ill. egészségtelen volt. Ennek felszámolása érdekében egy *Szépítő Bizottmányt* hívtak életre, mely a városban zajló építkezéseket és javításokat volt hivatott felügyelni. A bizottmány összeírása alapján 1868-ban Kézdivásárhelyen összesen 1382 lakrészt tartottak számon, amiből 1076 lakrészben tulajdonosok, míg 308-ban bérlők laktak. Egy későbbi összeírás szerint a 19. század végén a városban összesen 1174 lakóház állt, melyből mindössze 273 épült kőből, a többi 901 még mindig faépület volt (Dobolyi 2011: 544–545). A polgári gondolkodás széles körben való elterjedése minden bizonnyal folyamatosan segítette a *Szépítő Bizottmány* munkáját, ugyanis a piactér és a főutca épületei a kornak megfelelően rendre megújultak és megszépültek, így a belváros képe esztétikusabbá vált. Kiemeljük, hogy a városban élő jelentős számú idegen komoly garanciát jelentett a tehetősebb polgároknak arra, hogy bérházak építésébe kezdjenek.

Napjainkban összesen 41 épület veszi körül a város főterét, melyek zömében a dualizmus ideje alatt épültek, közülük pedig néhány már ismertetett középület.² A piactér polgári épületei közül három napjainkban is az Orbán Balázs által közzétett rajzon látható tornácos házhoz hasonlít. Az egyik a *Finta-házként* ismert épület a piactér keleti oldalán, melyet az 1970-es évek elején bontottak el és építettek újat a helyére. A korábbi emeletes faházat akkor teljesen átépítették téglából, de megőrizték az utcaképhez illő sajátosságait, vagyis továbbra is egyemeletes tornácos épület maradt. A régi épület tornácrészlete és mestergerendája a bontás után a kézdivásárhelyi múzeumba került. Innen tudjuk, hogy özvegy Szabó Dánielné született Kováts Anna építtette 1835. május 27-én. Egy másik régi épület a piactér nyugati oldalán áll, *Vörös-házként* ismert, egyemeletes, *oldallépcsős* ingatlan. Ez az épület már teljesen téglából épült, de építési éve nem ismert (Dobolyi 2011: 544). A 2000-es évek elején zajló épületjavítás során a vakolat alól előkerülő régi ajtók és ablakok helyéből kitűnt, hogy már korábban is jelentősebb átalakításokon ment keresztül. Egykor a földszinti járószint magasabban volt, amit a régi gerendák helyei igazoltak. Ugyanakkor a megszenesedett gerendamaradványok arról árulkodtak, hogy a korábbi épület az 1834-es tűzvészben pusztulhatott el. Egykor a Szócs család tulajdona volt, alul üzlethelyiséggel, felül pedig lakószobával. A feljavítás előtt cserélt tulajdonost, ma vendéglő és panzió működik benne. A harmadik a piactér északkeleti sarkán áll, és sokban hasonlít az előbbiekhöz, annyi különbséggel, hogy ez még mindig az eredeti állapotában található. Mivel az épület az 1834-es tűzvészben nem pusztult el, a 20. század elején készített képeklapokon és fotókon még eredeti állapotában látható. Habár a főtér egyik markáns épülete volt a tanácsház szomszédságában, de mára állapota nagyon megromlott. Habár a zsindeletető több helyen beszakadt, az oldalfalhoz illesztett lépcső és tornác pedig elvált az épülettől, napjainkban is lakják a házat.

Az építkezések során a piactér nyugati felén, a Vörös-ház és a Vigadó között található emeletes házakon sem történt jelentősebb átalakítás. A Vigadó melletti épületet, amely a

2 A keleti oldalon 19, a déli oldalon 5, a nyugati oldalon 14 és az északi oldalon 3 épület.

20. század elején még a Vörös-házhoz hasonlított, Szócs M. Lajos³ kereskedő az első világháború utáni években alakította át mai formájára. Az udvartér bejárata fölé boltívet képezve lakoszobával toldotta meg az emeleti részt, melynek eredményeként az épület hozzásimult a mellette álló házhoz. Korábban is történtek átalakítások az épületen, ugyanis a pince kiképzése arról tanúskodik, hogy egykor az udvartérből lehetett oda lejutni, de napjainkban a belső lépcsőház padlószintjéről közelíthető az meg. Az épület pincéjében található egy olyan írott szemöldökfa, melyen Hankó László bíró és Turóczi Anna neve, valamint az 1824-es évszám olvasható. Ennek alapján arra lehet következtetni, hogy a ház építtetője és tulajdonosa a város akkori bírója volt. Ez az épület valószínűleg a tűzvészben elpusztult, de a későbbi tulajdonosok a pincét megtartva építették fel a ma is álló kőházat.

Fejér Lukács kereskedő emeletes háza is egyike a város tűzvész utáni kőépületeinek. A többszobás házat a kommunista időszakban szállodává alakították át, melynek során az épület frontját korszerűsítették. A Szócs M. Lajos és Fejér Lukács háza között álló emeletes épület viszont a korabeli rajzokon látható formájában maradt meg, és egydíszes lehet szomszédos épületekkel.

A piactér keleti oldalán további három épület sok hasonlóságot mutat az előbb ismertetett Vörös-házzal. A közös bennük az, hogy ezek az egyemeletes épületek sem épültek rá az udvartér bejára, és méretüket tekintve is majdnem azonosak. A nagypolgári épületekhez simulva azonban nem rendelkeznek külső lépcsőfeljáróval, hanem inkább a Szócs M. Lajos-féle házra hasonlítanak. Az egyik ilyen épület idős Tóth István kétemeletes házával van összeépítve (12. udvartér bejára), a másik pedig a Szabó Mózes épülete (17. udvartér bejára) és egy másik ház által közrefogva áll, míg a harmadik a piactér délkeleti bejára (22. udvartér bejára) a mellette álló épülethez simulva található. Az első teljesen téglából épült, és az időközben történt javítások és bővítések során sem változtattak korábbi kinézetén. A 20. század elején készült fényképeken a ház frontján Szócs János vegyeskereskedő, majd Csávássy Endre neve is olvasható, építtetőjét azonban nem ismerjük. A két épület között található emeletes kőházat, a jelenlegi tulajdonos elmondása szerint, egy Pánczél nevű szabómester építtette.⁴ 1905-ben Serester Ferenc sepsiszentgyörgyi vegyeskereskedő üzlete működött benne (KPHpa 1904, ILCMf: F.11.141). A 22. udvartér elején álló faépületet azonban 2010-ben elbontották és teljes egészében átépítették téglából, részben megtartva annak korábbi formáját. A bontáskor előkerült mestergerenda szerint a házat 1845-ben építtette Szabó Dániel és Turóczi Terézia, aki Turóczi Mózes üstgyártómester és ágyúöntő testvére volt.

Az 1857-ben emelt tanácsház építési stílusát és díszítő elemeit figyelembe véve, néhány házról azt feltételezhetjük, hogy azok az 1850–60-as években épülhettek. A korábban említett épületekhez viszonyítva ezek az épületek méretükben nagyobbak, amit az udvartér bejárata fölé épített lakótér is kihangsúlyoz. A régebbi házaktól eltérően megjelennek rajtuk az egyszerűbb díszítőelemek, például az ablakkereteket kiemelő egyenes vonalú stukkók és az eresz alatti gerendákat utánozó díszek. Az egyik ilyen épület közvetlenül a tanácsház (jelenleg múzeum) mellett található, mely a mai 11. udvartér bejára épült rá. Az idők folyamán több tulajdonra oszlott, ezért mindössze két ablakszem és az épület díszítőelemei árulkodnak koráról. Ugyancsak a keleti oldalon, a *kőkőből* és a *cigányok ketrece* mögötti részen, vagyis a későbbi 18-as és 19-es udvarterek közötti szakaszon másik három egymás melletti épület formája és ornamentikája hasonlít az előbb említett épületekhez. A déli oldalon, az egykori *várdaház* feltételezett helyén is épült egy hasonló emeletes kőház, melynek építési terveit 1868-ban Benkő Dániel ké-

3 Mózes fia – a szerző megjegyzése.

4 Hegedüs Ferenc kézdívsárhelyi vállalkozó közlése szerint.

szítottta el.⁵ Véleményem szerint ezek a házak a városiasodás, ill. a polgári gondolkodás térhódításának első látványos elemei. Méretük alapján az sem kizárt, hogy ezek voltak az első bérházként is szolgáló épületek a városban.

Kézdivásárhely polgári építkezésének korai szakaszát az évszámmal és a monogramokkal ellátott épületek vizsgálatával egészíthetjük ki. A belváros területén összesen 13 olyan épületet találtam, melynek homlokzatán, ill. kovácsoltvas tornácán látható az építető személyek évszamos monogramja. Ezen belül is néhánynál csak az évszám vagy csak a monogram olvasható. Az 1870. előtti időszakból nem találtam hasonló módon megjelölt épületet, ami a település városiasodásában egy újabb korszakhatáraként is felfogható.

Az 1870-től épített házak többsége elsősorban méreteiben különbözik a korábbi polgári épületektől. A házak frontját díszítő elemek kezdetben mindössze annyiban változtak, hogy fokozatosan markánsabbá és gazdagabbá váltak. A 19–20. század fordulójától kezdődően a tehetősebb polgárok a figuratív díszítőelemek használatára tértek át, ami alapján az évszám nélküli épületeket is megközelítőleg korszakolni lehet. A nagyméretű és több lakrészes épületek elsősorban bérházaknak épültek, talán éppen ezért tartották fontosnak az épületen feltüntetni tulajdonosaik nevét. Szerintem ezek építését már jól megfontolt gazdasági érdek vezérelte, amit az is alátámaszt, hogy ebben az időszakban a városban jelentős volt a lakásbérlők száma. Kézdivásárhelyen 1868-ban 1382 lakrészből 1076-ban a tulajdonosok, míg 308-ban bérlők laktak (Dobolyi 2011: 544).

Az évszámok alapján pedig azt látjuk, hogy Kézdivásárhely jómódú polgársága elsősorban a piactér keleti oldalán kezdett el építkezni. A városi tanácsház szomszédságában 1870-ben idős Tóth István szeszgyártulajdonos második feleségével, Kovács Idával együtt kétemeletes téglaházat épített. A város akkori arculatában különös színfoltként jelenhetett meg ez az épület, ugyanis méreteiben majdnem kétszer akkorra volt, mint a korábbi emeletes épületek. Tőle balra, négy udvartérrel délebbre Szabó Mózes birtokos és szeszfőzde-vállalkozó Sebesi Ilonával közösen 1871-ben emelte a következő korszerű bérházat. Habár ez az épület az előzőhöz viszonyítva méreteiben szerényebb volt, de így is a mellette álló házak fölé emelkedett. Ugyancsak a keleti oldalon épült fel a város második kétemeletes épülete. 1875-ben Csiszár Pál szeszgyáros és Sebesi Sára a piactér délkeleti sarkánál (a mai 23. udvartér fölé) két udvartér frontját is meghatározó házat építtetett.

A főtér keleti oldalán zajló építkezésekkel egy időben a város és a Kanta találkozásánál is hasonló jellegű építkezés kezdődött. Napjainkban is négy darab, egyemeletes és több lakrészes épület található itt, melyből a jobb oldalon három össze van építve, míg a velük szemben lévő már különálló épület. Ezen található az évszamos monogram, ami szerint a házat Csiszár József és Bányai Róza építtette 1872-ben. A másik három épület építési idejét nem ismerem, de a hasonló formai és építészeti stílusjegyek alapján egy idősek lehetnek az évszámmal ellátott házzal. A három épület közül a Kanta felőli ház tulajdonosa a 19. század végén Török Samu (1863–1954) sörgyáros volt, aki Török Sándor szeszgyáros apjától örökölte vagyonát. Egy 1938-ban készült fényképen még látható az épület utcai frontján a román és magyar nyelvű sörgyár felirat, miközben a gyár közvetlenül a ház mögött, egy erre a célra emelt épületben működött. Megjegyezzük, hogy ezek az impozáns lakóházak bérházként is működhettek.

A következő évszámot viselő épület a piactér délnyugati sarkán található, a református templom közelében. Tóth Dániel mészáros mester és Benkő Rebeka építtette 1877-ben. A sarokház keskenyebb része a piactérre, míg a szélesebb fele a Brassó irányába vezető főútra nézett. A főtér déli frontján a következő datált épület 1884-es, melyet ebben az esetben a pincében elhelyezett kőtábla jelez. A Tóth Dániel házatól egy épület távol-

5 Dobolyi Annamária szóbeli közlése levéltári kutatásai alapján.

ságra Csiszár Mihály kereskedő és Kovács Emília emelte a sorban következő épületet. Ez a hajlék a 19. század végén újabb épületrésszel egészült ki, melynek következtében az összeépült a mellette álló, korábban említett Benkő Dániel féle házzal, és így alakult ki annak mai arculata. Néhány házzal keletebbre, a piactérről kivezető főtca jobboldalán, a székely katonanevelde épületével szemben Benkő Sándor szeszgyáros és Nagy Mária 1887-ben építtetett nagyméretű bérházat. Az 1948-as államosítást követően a Kisipari Munkásszövetkezet kapott helyet benne, feltehetően azért, mert a csizmadiák 1910-ben épített bérháza volt a közvetlen szomszédja.

A 19. századból több évszázamos épületet nem találtam, de a házak számából és az említett stílusjegyek alapján láthatjuk, hogy az építkezés ennél jóval nagyobb méretű volt. Az 1858-tól érvényben lévő építési szabályrendeletet a városi tanács az 1890-es évek elején egy korszerűvel váltotta fel (Dobolyi 2007: 482), ami újabb lendületet adhatott az építkezésekhez. Egy korabeli fotó alapján tudjuk, hogy a piactér északi oldalán a 19. század végéig nem kezdődtek el az építkezések, de egy 1890-es évek első felében készült metszeten a tér keleti, déli és nyugati oldalain is láthatók még régi házak, az említett új épületek között. Egy ilyen helyre épült fel 1895-ben, a tér keleti oldalán Kőkösi Károly (1843–1900) ügyvéd háza, a nyugati oldalon, a Vörös-ház mellett pedig Bándy István ozsdolai születésű (1857) vegyeskereskedő emeletes épülete (ma a Román Kereskedelmi Bank épülete). Rá egy évre, 1896-ban Jancsó Mózes (1839–1902) szeszgyáros már kétemeletes házat építtetett a Kanta felé vezető utca jobb oldalán, melyben kezdetben a posta is helyet kapott. A főter déli oldalán Csiszár József földbirtokos, valamint Séra Imre asztalos és temetkezési vállalkozó is ekkor építtette bér-, ill. lakóházát (Dobolyi 2007: 482, KPHpa). A keleti oldalon ugyanekkor építtették házaikat a Dávid és a Vertán családok is. Ugyancsak ebben az időben épülhetett a piactér délnyugati kijáratánál, a későbbi posta épületével szemben ifj. Molnár Mózes szücsmester és Veres Amál emeletes háza is, melyet a ház homlokzatán látható monogram tanúsít. Ezzel majdnem szemben, az utca másik oldalán is áll egy impozáns emeletes épület, mely jellegzetes stílusjegyei alapján szintén ebben az időben épülhetett, de építetőjéről és az építés évéről egyelőre még nem tudunk semmit.

Kupán József református kereskedő, miután az 1880-as években aktívan részt vett a város második pénztárházának létrehozásában, a 19. század utolsó éveiben saját bérház építésébe kezdett, melyet 1899-ben fejezett be (Dobolyi 2007: 483). A piactér északnyugati sarkán álló emeletes épület homlokzatán ma is látható a KJ monogram.

Az építkezések a 20. század elején is tovább folytatódtak. Ekkor alakult át a piactér korabeli fényképekről jól ismert északi oldala. Elsőként 1901-ben egy JS : MR monogrammal ellátott egyszemélyes bérházat építettek a tér északkeleti sarkára, viszont a monogram alapján még nem sikerült beazonosítanom az épület tulajdonosát. Egy háznyi távolságra ezt követte 1902-ben Szócs Károly sörgyáros szerényebb, de úgyszintén emeletes és függőfolyosós lakóháza. A korabeli képeslapokon még látható az épület a Kisegítő Takarékpénztár kétemeletes épületéhez simulva, de 1965-ben az akkori hatalom összeépíttette egy korszerű épülettel (Dobolyi 2007: 483–484).

A piactér templomhoz közeli nyugati oldala is a 20. század első éveiben nyerte el mai arculatát. A Bándy-ház mellé 1903-ban Dobál Lajos dohánytőzsdés és kereskedő impozáns emeletes házat építtetett. A köztudatban napjainkban is Dobál-házként ismerik. A mellette álló, tűzvész utáni emeletes házat is feltehetően ezekben az években építtették át mai formájára. Az épület korábbi tulajdonosait nem ismerjük, viszont az idős kézdivásárhelyiek Jancsó-féle házként emlegetik. Ennek földszinti részében hosszú időn át gyógyszertár működött.

A piactér keleti oldalán egy 19. század végén készült metszeten még látható egy régi épület, a Szabó Mózes birtokos által 1871-ben épített ház északi felén. Azonban a 20. századi

képeslapokon már ezt sem találjuk. Diszító elemei alapján ide is az 1900-as évek elején építették fel a ma is álló emeletes épületet, és ezzel együtt kialakult a keleti oldal mai arculata.

A keleti oldal piactéren kívüli folytatásaként az épületsor balra kanyarodik a székely katonanevelde irányába. Ennek mai kinézete is a 20. század első évtizedében alakult ki. Elsőként 1905-ben Csizsár Dénes szeszgyáros és Török Rozália építette fel emeletes lakóházát a katonaneveldével szemben. Pár évre rá Jancsó Béla mészáros és felesége, Nagy Liza is megépíttette emeletes házát Benkő Sándor szeszgyáros házával szemben. A kovácsoltvas erkélyen az 1912-es évszám látható, ez azonban nem mindig az épület építési évét jelöli, de mindenképp közel áll hozzá.

A piactérhez közel még épültek emeletes polgári épületek, de nagyrészüik nincs datálva. Ilyen például a székely katonanevelde bal oldalán, a Stephania (későbbi Vasút) utca bejáratánál lévő négy épület is. Egy hasonlót találunk ugyancsak a keleti oldal másik, vagyis északi folytatásában, annyi különbséggel, hogy ennek kovácsoltvas erkélyén Nagy Ferenc szeszgyáros és Csizsár Sára monogramja olvasható. A városnak ezen a részén (mai Apafi utca) a többi polgári lakás már földszintes épület, de néhány közülük a Nagy család tulajdonát képezte. Ugyanakkor itt találjuk K. Kovács István ügyvéd házát is.

Ahogy távolodunk a piactértől, az emeletes magánházak sorra eltűnnek. A főterre vezető utak két oldalán, egymástól udvarnyi távolságra, többnyire jómódra utaló földszintes házak jelennek meg, melyek stílusjegyeik alapján az említett időszakban épülhettek. A piactér emeletes házsorai mögött azonban csak ritkán találunk ezekhez hasonló polgári épületeket. Az udvarterekben még napjainkban is a tűzvész után épített faházak állnak.

Az említett átalakításokon kívül mindössze két, a kommunista időkben épített épület nem illik bele a főter 20. század eleji arculatába. Az egyik a piactér északkeleti bejáratánál, a valamikori tanácsház melletti gabonaraktár elbontása után maradt üres telekre épített ingatlan, melyben a *Kisipari Munkásszövetkezet* különböző műhelyei kaptak helyet. A másik a tér északi oldalán áll, az egykori Kisegítő Takarékpénztár épülete mellett. Miután a kommunista hatalom kisajátította a takarékpénztár épületét székház számára, a mellette álló, Szócs Károly által 1902-ben építtetett egyemeletes tornácos épületet beépítette egy korszerű kétemeletes épületbe.

Összegzésként elmondható, hogy Kézdivásárhely dualizmuskori polgári épületei, ide sorolva a közintézményi és közösségi épületeket is, a város reprezentatív arculatát alkotják, amelyek többsége a főteret (az egykori piacteret) veszik körül. A közvetlen mögöttük meghúzódó udvartérhálózatban lévő épületek nagy része napjainkban is a gazdasági fellendülés előtti állapotokat őrzi. A reprezentatív tér és a *háttér* város arculata közötti óriási különbség láttán felmerül a kérdés, hogy a város társadalmi miként differenciálódott a 19. század második felében és a 20. század elején? A későbbi kutatásaim során erre keresem a választ.

SZAKIRODALOM

DIMÉNY Attila

2010 Kézdivásárhely polgári fejlődésének belső tényezői a 20. század közepéig. In: Kinda István (főszerk.): *Acta Siculica 2010*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 445–457.

2011 A publikus tér használata Kézdivásárhelyen a 19–20. században. In: Kinda István (szerk.): *Beavatás. Tanulmányok a zabolai Fiatal Néprajzkutatók Szemináriumának*

anyagából (2008–2011). (A zabolai Csángó Néprajzi Múzeum Kiadványai, III.) Kriza János Néprajzi Társaság – Csángó Néprajzi Múzeum, Kolozsvár–Zabola, 69–108.

DOBOLYI Annamária

2007 Századfordulós építészeti törekvések Kézdivásárhely főterén. In: Barti Levente et al. (szerk.): *Acta Siculica 2007.* Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 481–495.

2011 Épületmesterek és a Szépítő Bizottság tevékenysége Kézdivásárhelyen a 19–20. század fordulóján. In: Kinda István (főszerk.): *Acta Siculica 2011.* Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 543–554.

INCZE László

2012 Kézdivásárhely múltja. In: Szabó Judit (szerk.): *Rendtartó székely város.* Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 13–44.

OLASZ Gabriella

1999 Kézdivásárhely sajtósági településszerkezete. *Acta (Siculica) 1998/2.* Székely Nemzeti Múzeum – Csíki Székely Múzeum, Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda, 59–90.

ORBÁN Balázs

1869 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból. III. Háromszék.* Pest, 101–108.

PÁL Judit

2003 *Városfejlődés a Székelyföldön, 1750–1914.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

SONKOLY Gábor

2001 *Erdély városai a XVIII–XIX. században.* L'Harmattan–Atelier Kiadó, Budapest.

LEVÉL- ÉS IRATTÁRI FORRÁSOK

Incze László Céhtörténeti Múzeum irat- (ILCMi) és fotótára (ILCMf)

Kézdivásárhely Polgármesteri Hivatal (KPHpa)

Polgári anyakönyvek 1895–1910

Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár (SÁL)

Fond 105 / Dosar 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 620: *A kézdivásárhelyi református egyház keresztelési, esketési és temetkezési anyakönyvei és esketési névindexe (1734–1927)*

CLĂDIRILE CIVICE ȘI PRIVATE DIN TÂRGU SECUIESC ÎN TIMPUL DUALISMULUI

Studiul analizează schimbările structurale ale spațiului din Târgu Secuiesc în ordinea cronologică a apariției clădirilor private. În urma cercetării la fața locului, la unele clădiri un indiciu important este anul construirii care apare pe imobil, în majoritatea cazurilor însă ordinea cronologică a clădirilor examinate poate fi stabilită pe baza caracteristicilor arhitecturale ale clădirilor. În cadrul studiului autorul pune accent și pe prezentarea persoanelor care au construit și au folosit aceste imobile.

CIVIC AND PRIVATE BUILDINGS AND APARTMENT HOUSES IN TÂRGU
SECUIESC IN THE DUAL MONARCHY

The study analyzes the structural changes of space from Târgu Secuiesc in the chronological order of the appearance of private buildings. During fieldwork in some cases the year appearing on the buildings is an important trace, but in most cases the chronological order of buildings can be established only based on their architectural characteristics. In the present study the author also focuses on those who raised and used these buildings.

KÉPEK

1. Bicsérdy J.: Kézdivásárhely főterének nyugati oldala az 1860-as években (Orbán 1869: 106).

2. A csizmadia társulat kitöltetlen felszabadulási okmányja az 1870-es évekből (ILCMi).

3. Kézdivásárhely piactere északi irányból a 20. század elején (ILCMf: F.11.150).

4. A Kanta felé vezető utca 1918-ban
(ILCMf: F.12.98).

5. A fötér északkeleti szöglete a tanácsházzal 1918-ban
(ILCMf: F.11.144).

6. A főter keleti oldala 1905-ben
(ILCMf: F.11.141).

7. A főter délnyugati szöglete a református templommal 1918-ban
(ILCMf: F.11.152).